

Τελικά, τα αγόρια κλαίνε; Έμφυλες ταυτότητες στη λογοτεχνία για μικρές ηλικίες: μία πρώτη προσέγγιση

Αναστασία Οικονομίδου
Λέκτορας στην Παιδική Λογοτεχνία
Τ.Ε.Ε.Π.Η. , Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Κοινός τόπος στην μελέτη των έμφυλων σχέσεων που αναπτύσσονται και καλλιεργούνται στην ελληνική πρωτοβάθμια εκπαίδευση είναι ότι η τελευταία εξακολουθεί να είναι δέσμια μίας ιδεολογίας η οποία και αναπαράγει στερεότυπες ταυτότητες θηλυκότητας και ανδρισμού αλλά και τις αξιολογεί σύμφωνα με παραδοσιακά ιεραρχικά κριτήρια (Δεληγιάννη & Ζιώγου 1993, Μαραγκουδάκη 1993, Φρειδερίκου & Φολερού 2004). Επιπλέον, εάν σκύψουμε προσεχτικά πάνω στα σύγχρονα σχολικά εγχειρίδια και στο ευρύτερο αναγνωστικό υλικό που χρησιμοποιείται στο νηπιαγωγείο, θα διαπιστώσουμε αφενός την πρόθεση των σχεδιαστών αυτού του υλικού να υπερβούν τα κατάλοιπα των πατριαρχικών στερεότυπων που αφορούν σε έμφυλες ταυτότητες και συναρτώμενους κοινωνικούς ρόλους και να στηρίζουν την ιδέα της ισότητας μεταξύ των δύο φύλων. Αφετέρου, όμως, θα διαπιστώσουμε ότι παρά τις όποιες προθέσεις, οι απεικονίσεις των φύλων, όπως αυτές διαγράφονται στο εκπαιδευτικό υλικό της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, δεν έχουν απεγκλωβιστεί σε ικανοποιητικό βαθμό από τα έμφυλα στερεότυπα (Δεληγιάννη – Κουιμτζή 1987, Μαραγκουδάκη 1993, Νιλσεν 1980, Φρειδερίκου 1995).

Το ζήτημα που τίθεται, και στα πλαίσια του οποίου εντάσσεται η παρούσα ανάλυση, είναι αν και η σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία η οποία απευθύνεται σε παιδιά νηπιακής και πρωτο-σχολικής ηλικίας εξακολουθεί να είναι ουραγός σε μία τέτοια στερεότυπη ταυτοποίηση.

Κάθε απόπειρα απάντησης του παραπάνω ερωτήματος προϋποθέτει δύο θεμελιώδεις παραδοχές. Η πρώτη αφορά στον ιδεολογικό χαρακτήρα της παιδικής λογοτεχνίας και πιο συγκεκριμένα στην σημαντικότητα ενός τέτοιου χαρακτήρα (Οικονομίδου, 2000). Εφόσον δεχτούμε ότι μία τέτοια λογοτεχνία απευθύνεται σε αναγνώστες χωρίς επαρκή αναγνωστική εμπειρία αλλά και χωρίς ευρύτερη εμπειρία του κόσμου, τότε αντιλαμβανόμαστε ότι οι τρόποι με τους οποίους αυτή η λογοτεχνία τούς παρουσιάζει τον περιβάλλοντα κόσμο είναι καθοριστικοί για την κοινωνικοποίησή τους. Διότι, μέσα από την διαλεκτική σχέση που αναπτύσσει κάθε φορά με τον αναγνώστη του, το λογοτεχνικό κείμενο διαπραγματεύεται μ' αυτόν εκείνες τις ιδεολογικές θέσεις, ανάμεσα τους και τις σχετικές με το φύλο, οι οποίες είναι απαραίτητες για την ομαλή ένταξή του στην κοινωνία στην οποία ανήκει.

Η δεύτερη θεμελιώδης παραδοχή αφορά στην σχέση του λογοτεχνικού έργου με την εποχή κατά την οποία αυτό παράγεται (Οικονομίδου, 2000). Κάθε κοινωνία, κάθε εποχής, ανάλογα με το οικονομικό και κοινωνικό της υπόβαθρο, διαμορφώνει και παράγει συγκεκριμένες κυρίαρχες ιδεολογίες. Ένας σημαντικός τόπος όπου μπορούμε να εντοπίσουμε τις ιδεολογίες αυτές είναι και ο τόπος της παιδικής λογοτεχνίας. Εάν εξετάσουμε, από πλευράς αναπαραστάσεων, τον κανόνα της παιδικής λογοτεχνίας κάθε εποχής θα αντιληφθούμε ότι εκεί εγγράφονται όλα εκείνα τα ιδεολογήματα τα οποία την συγκεκριμένη εποχή, η συγκεκριμένη κοινωνία επιθυμεί να μεταδώσει στα παιδιά της. Ωστόσο δεν πρέπει να μας διαφεύγει το

γεγονός ότι το ιδεολογικό οικοδόμημα της εκάστοτε κοινωνίας δεν είναι, ευτυχώς, μονολιθικό. Παράλληλα με τις κυρίαρχες ιδεολογίες λειτουργούν, όπως μας έδειξε ο Raymond Williams (Williams, 1981), και *εναπομείνσες* ιδεολογίες οι οποίες εκφράζουν ιδεολογικά κατάλοιπα του παρελθόντος αλλά και *εναλλακτικές ή εναντιωματικές* ιδεολογίες οι οποίες εκφράζουν συγκεκριμένες φυγόκεντρες τάσεις του παρόντος. Το έργο «Η Πριγκίπισσα και το Βατραχάκι» του Τριβιζά είναι ένα καλό παράδειγμα εδώ: διότι, ανταποκρινόμενο σε μία εναντιωματική ιδεολογία της εποχής του, την φεμινιστική, απεικόνισε μία εναλλακτική θηλυκή ταυτότητα, αυτήν της κεντρικής ηρωίδας του, την στιγμή κατά την οποία η κυρίαρχη ιδεολογία η σχετική με το φύλο παρέμενε, την στιγμή της κυκλοφορίας του, δέσμοι παραδοσιακών έμφυλων στερεότυπων.

Με βάση, λοιπόν, τις δύο προαναφερθείσες παραδοχές πιστεύω ότι οποιαδήποτε απόπειρα να αναλυθεί η σχετική με το φύλο ιδεολογία σύγχρονων λογοτεχνικών έργων που απευθύνονται σε παιδιά κάθε ηλικίας οφείλει να ξεκινήσει από μία συνοπτική, όπως η παρούσα, εξέταση της εποχής την οποία διανύουμε σε ό,τι αφορά τις ιδεολογικές ζυμώσεις περί φύλου.

Υποτίθεται ότι διανύουμε, και στην Ελλάδα, μία 'μετα-φεμινιστική εποχή'. Η ελληνική κοινωνία ξεπέρασε την φάση των φεμινιστικών διεκδικήσεων, στον βαθμό που η πολιτεία, κυρίως λόγω Ευρωπαϊκής Ένωσης, ικανοποίησε τις βασικότερες κοινωνικές διεκδικήσεις του γυναικείου κινήματος. Όμως, ενώ η ισότητα των φύλων μοιάζει να κατακτήθηκε σε θεσμικό και οικονομικό επίπεδο, σε επίπεδο ιδεολογίας - και ιδεολογία είναι, όπως μας έδειξε ο Althousser, και ο τρόπος που αντιλαμβάνεται κανείς τον ίδιο του τον εαυτό- έχουν αλλάξει λίγα έως ελάχιστα πράγματα.

Θα μπορούσαμε, επομένως, να ισχυρισθούμε ότι από πλευράς ιδεολογικών ανακατατάξεων η ελληνική κοινωνία διέρχεται μία 'μετα-φεμινιστική' περίοδο χωρίς να έχει καν ολοκληρώσει την φεμινιστική της. Ο 'μετα-φεμινισμός', για να επεκτείνουμε τον παραπάνω ισχυρισμό, είναι ένας μύθος όχι γύρω από κάτι που κάποτε συνέβη αλλά γύρω από κάτι που *υποτίθεται* ότι συνέβη. Ο μύθος, ωστόσο, είναι εξαιρετικά χρήσιμος: καλλιεργείται σκόπιμα έτσι ώστε να μένουν στο περιθώριο αφενός αιχμηρά ζητήματα εξουσίας στις διαπροσωπικές σχέσεις και αφετέρου στερεότυπες έμφυλες ταυτότητες που εξυπηρετούν στερεότυπους κοινωνικούς ρόλους όπως η μητρότητα.

Εάν τώρα, στραφούμε στον χώρο της σύγχρονης παιδικής λογοτεχνίας για μικρές ηλικίες, νομίζω ότι τα παραπάνω μπορεί να είναι χρήσιμα για την ερμηνεία κάποιων σχετικών παρατηρήσεων.

Εξετάζοντας από την σκοπιά του φύλου τα λογοτεχνικά έργα για μικρά παιδιά που γράφονται τα τελευταία δεκαπέντε, περίπου, χρόνια στην Ελλάδα, παρατηρούμε ότι ελαττώθηκαν σημαντικά οι περιπτώσεις έργων τα οποία *συνειδητά* αναπαράγουν ακραίες παραδοσιακές έμφυλες ταυτότητες και συμπεριφορές. Από την άλλη πλευρά, παρατηρούμε ότι σπανίζουν επίσης οι περιπτώσεις λογοτεχνικών έργων τα οποία εστιάζουν στο ζήτημα του φύλου και τα οποία προβάλλουν ανατρεπτικές αναπαραστάσεις έμφυλων ταυτοτήτων. Με άλλα λόγια, το φύλο, ως θέμα, μοιάζει να μην είναι στην ατζέντα των ζητημάτων που ζυμώνονται ιδεολογικά μέσα από την παιδική λογοτεχνία, όπως είναι, για παράδειγμα, τα θέματα της διαφορετικότητας ή της οικολογικής συνείδησης, γεγονός το οποίο μπορεί να ερμηνευθεί με βάση όσα παραπάνω αναφέρθηκαν περί «μετα-φεμινισμού».

Ωστόσο, εάν υποθέσουμε ότι γράφονταν και σήμερα σύγχρονα έργα για μικρά παιδιά τα οποία επικέντρωναν το ιδεολογικό τους ενδιαφέρον στην κατάλυση παγιωμένων έμφυλων στερεότυπων , το θεωρητικό ρώτημα είναι εάν θα μπορούσαν να το κάνουν με τον ίδιο μαχητικό και απροκάλυπτο τρόπο που το έκαναν πριν είκοσι και περισσότερα χρόνια. Στον βαθμό που το κοινωνικό πλαίσιο αλλάζει, στο βαθμό που αλλάζουν επίσης και παράλληλα τα αισθητικά κριτήρια που μοιραία επηρεάζουν τις αντιδράσεις μας σ' ένα λογοτεχνικό έργο, μπορούμε άραγε να ζητούμε να γράφονται νέα έργα με παλιούς τρόπους ; Στο ερώτημα με οδήγησε μία παρατήρηση που έκανα ξαναδιαβάζοντας το «Η Πριγκίπισσα και το Βατραχάκι» του Τριβιζά ¹. Ενώ , όπως προ-ανέφερα, το συγκεκριμένο έργο το διάβασα (Οικονομίδου, 1997) ως ιδεολογικά αλλά και μορφολογικά ριζοσπαστικό και πρωτοπόρο την εποχή που κυκλοφόρησε, σήμερα μου έδωσε την εντύπωση ενός έργου μάλλον ξεπερασμένου όσον αφορά τον τρόπο που διαχειρίζεται τα νοήματά του. Οι ανατροπές του μου φάνηκαν υπερβολικά σχηματικές και τα ιδεολογικά του συμφραζόμενα υπερβολικά έκδηλα. Ωστόσο τα ίδια τα νοήματα που το έργο διαπραγματεύεται με τους αναγνώστες του εξακολουθούν, πιστεύω, να είναι εξαιρετικά χρήσιμα στο βαθμό που εξακολουθούν να είναι *επίκαιρα* τα ιδεολογικά και κοινωνικά ζητήματα που θίγει.

Επομένως, για να επιστρέψω στο ερώτημα που έθεσα παραπάνω και να το κάνω πιο συγκεκριμένο, μήπως η περίοδος που διανύουμε απαιτεί να διατηρήσουμε μεν την έμφυλη διαφορά στην ατζέντα των επίκαιρων ζητημάτων που θίγονται μέσα από την παιδική λογοτεχνία για μικρά παιδιά αλλά να την διαχειριζόμαστε με λιγότερο σχηματικό, λιγότερο πολωτικό τρόπο; Παράλληλα, μήπως, τελικά, πρέπει και αυτού του είδους η λογοτεχνία να διαπραγματευθεί θεματικά και ιδεολογικά όχι πλέον την ισότητα των φύλων αλλά τις ψυχολογικές και κοινωνικές επιπτώσεις των έμφυλων στερεότυπων;

Ερευνώντας τα βιβλία παιδικής λογοτεχνίας με βάση τον παραπάνω προβληματισμό αναζήτησα αναπαραστάσεις έμφυλων ταυτοτήτων και συγκεκριμένα απεικονίσεις ανδρισμού για να εξετάσω κατά πόσον αναπαράγουν ή ανατρέπουν ανάλογα στερεότυπα : τι είδους αγόρια είναι αυτά που απεικονίζονται στα σύγχρονα ελληνικά βιβλία – εικονογραφημένα και μη;

Κατ' αρχήν η έρευνα έδειξε ότι πολλά σύγχρονα έργα, με κεντρικούς ήρωες αγόρια, είναι γραμμένα από άνδρες συγγραφείς – μερικοί απ' αυτούς συγγραφείς μαζί και εικονογράφοι: αναφέρω ενδεικτικά, Κοντολέον, Τσίρος, Μπουλώτης, Κυριτσόπουλος, Ηλιόπουλος, Ανδρικόπουλος, Παπατσαρούχας και άλλοι , χωρίς να συμπεριλαμβάνω τον Τριβιζά ο οποίος αποτελεί εδώ και πολλά χρόνια ένα ξεχωριστό κεφάλαιο στην παιδική λογοτεχνία.

Όποιοι κι αν είναι οι παράγοντες που συνετέλεσαν στην εντυπωσιακή αύξηση της συμμετοχής ανδρών στο χώρο της παιδικής λογοτεχνίας τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια, το γεγονός την εμπλουτίζει ουσιαστικά και δυναμικά. Δεν θα ισχυρισθώ, βέβαια ότι βρισκόμαστε σήμερα μπροστά σε έναν εντυπωσιακό αριθμό έργων ανδρών συγγραφέων τα οποία συνειδητά διαπραγματεύονται τον ανδρισμό. Έχουμε ωστόσο ορισμένες ενδιαφέρουσες ανδρικές οπτικές της παιδικότητας – αρσενικής αλλά και θηλυκής, και κάποιες συνειδητές ή ασύνειδες μετουσιώσεις βιωματικών εμπειριών, οι οποίες σχετίζονται με αρσενικές ταυτότητες, σε λογοτεχνική πράξη. Έχει , λοιπόν, ιδιαίτερο ενδιαφέρον να μελετήσουμε στο μέλλον τέτοιες ανδρικές οπτικές παιδικότητας και ιδιαίτερα ανδρισμού, αναλύοντας τις αντίστοιχες απεικονίσεις που εντοπίζονται στα έργα συγκεκριμένων ανδρών συγγραφέων. Διότι,

έτσι θα προσθέσουμε σημαντικές ψηφίδες σ' ένα συγκεκριμένο παζλ : σ' αυτό που προσπαθεί να συγκροτήσει την εικόνα του σημερινού παιδιού – όχι όπως αυτό πραγματικά είναι, αλλά όπως το θέλει η σύγχρονη ελληνική κοινωνία.

Μία τέτοια ενδεικτική περίπτωση αποτελεί το βιβλίο του Κώστα Πούλου *Ο Ήλιος στον Κήπο*, βιβλίο για μικρά παιδιά το οποίο έχει κεντρικό ήρωα ένα αγόρι και το οποίο αφήνει να διαγραφούν μέσα από τις σελίδες του ενδιαφέροντα ζητήματα σε σχέση με τον ανδρισμό

Το βιβλίο, που εκδόθηκε φέτος από τις εκδόσεις Παπαδόπουλος, δεν έχει τίποτε το εξαιρετικά δραματικό στην πλοκή ή στους χαρακτήρες του. Τίποτε το εξαιρετικά ευρηματικό σε σχέση με τον χωροχρόνο της ιστορίας. Τίποτε το εξαιρετικά ασυνήθιστο στους αφηγηματικούς τρόπους. Ωστόσο, νομίζω ότι μιλά άμεσα και απερίφραστα για το πώς μπορεί να νοιώθει, να σκέφτεται και να αντιδρά ένα σημερινό επτάχρονο αγόρι. Και επιπλέον μιλά χωρίς να κραυγάζει, σε χαμηλούς τόνους, συλλαμβάνοντας, νομίζω, μέσα από μίαν συγκεκριμένη απεικόνιση ανδρισμού, μία όψη μιας νέας εποχής, της εποχής μας.

Η ιστορία του είναι απλή. Ένα αγόρι της πρώτης δημοτικού μεγαλώνει σε μια σημερινή πυρηνική οικογένεια και ονειρεύεται να ανέβει στο πλησιέστερο βουνό και ν' αγγίξει τον ήλιο. Μια νύχτα βλέπει ένα όνειρο μέσα στο οποίο πραγματώνει τις φαντασιώσεις του και γίνεται ο ήρωας του χωριού, εφόσον όχι μόνο ανεβαίνει μόνος του στην κορφή του βουνού αλλά πιάνει τον ήλιο, τον δένει σε μια κλωστή, τον κατεβάζει, σαν μπαλόνι, στον κήπο του και το δένει στο κλαδί ενός δέντρου. Όταν, όμως, μαθαίνει, πάντα μέσα στο όνειρο, από το γράμμα που λαμβάνει από τον αγαπημένο του θείο από την Αυστραλία ότι στην άλλη μεριά της γης οι άνθρωποι στερήθηκαν το φως του ήλιου, και η ζωή τους χωρίς ήλιο έγινε αόρατη, κόβει την κόκκινη μεταξωτή κλωστή που κρατούσε τον ήλιο δεμένο στο κλαδί και τον αφήνει να επιστρέψει στο στερέωμα.

Η αφήγηση είναι πρωτοπρόσωπη και εκφέρεται με έναν ημερολογιακό, εξομολογητικό τόνο: «Εμένα, με λένε Μάριο και πάω πρώτη και την αδελφή μου Αλίκη, αλλά αυτή δεν πηγαίνει σχολείο, επειδή είναι μικρή. Εκτός απ' τη γη μου αρέσουν και άλλοι πλανήτες, κι αυτός είναι ο λόγος που οι μεγάλοι μου λένε ότι είμαι ονειροπόλος.» Μία τέτοιου είδους αφήγηση πραγματώνει την χαρακτηριστική σύμβαση του είδους, δηλαδή, την δήθεν αδιαμεσολάβητη καταγραφή των σκέψεων και των συναισθημάτων του μικρού ήρωα. Έτσι, ο ενήλικας συγγραφέας περνά μέσα από τις σελίδες του βιβλίου απαρατήρητος ή, καλύτερα, μεταμφιεσμένος σε επτάχρονο Μάριο. Για την μεταμφίεσή του προστρέχει στη βοήθεια μιας επιτηδευμένα άτεχνης γλώσσας που κατασκευάζει προσεχτικά την «άρθρωση» του επτάχρονου αγοριού με την βοήθεια του λεξιλογίου («δάσος είναι η γούνα του βουνού»), της σύνταξης («υπήρχε ένα δένδρο, και κάτω από το δένδρο υπήρχε η σκιά του»), των παιδιαστικών αποριών («μαμά, γιατί είναι ανάποδα τα βουνά μέσα στη λίμνη;»), ή των συστηματικών αναφορών στους «μεγάλους».

Ωστόσο, η πετυχημένη απεικόνιση της επτάχρονης παιδικότητας συμπλέκεται με την πετυχημένη απεικόνιση ενός επτάχρονου ανδρισμού. Τι είδους αγόρι είναι, λοιπόν, ο Μάριος; Του αρέσουν: τα σχετικά με τους πλανήτες και τους αστροναύτες. Το μπάσκετ. Οι εξερευνησεις. Παράλληλα, διαχωρίζει την θέση του, ως τολμηρός, από τον συμμαθητή του τον Γιάννη τον Πίτουλα που «μπορεί να είναι καλός στο μπάσκετ, αλλά κατά τα άλλα είναι πολύ φοβητσιάρης». Μετράει με αγωνία το ύψος του - «απ' τα αγόρια της τάξης μετά το Γιάννη τον Πίτουλα είμαι εγώ» ή «εγώ τους είπα να με γράψουν κι εμένα σε ομάδα μπάσκετ για να ψηλώσω».

Θαυμάζει απεριόριστα τον πατέρα του για την δύναμή του, την οποία ο ίδιος μεγαλοποιεί : «ο πατέρας μου τράβηξε τη βάρκα έξω με τα χέρια του επειδή είναι πολύ δυνατός. Εγώ νομίζω ότι είναι ο πιο δυνατός άνθρωπος στον κόσμο. Μπορεί να τους νικήσει όλους αν θέλει (αλλά δεν θέλει)» Και, τέλος, ονειρεύεται να μοιάσει στον πατέρα του « όταν μεγαλώσω , θέλω να γίνω κι εγώ τόσο δυνατός σαν τον πατέρα μου και να μπορώ να τα καταφέρνω όλα» και να γίνει αστροναύτης : «μια μέρα ρώτησα τον μπαμπά αν μπορώ να γίνω αστροναύτης κι εκείνος μου είπε ότι, αν θέλουμε πραγματικά να πετύχουμε κάτι , τότε το πετυχαίνουμε.» Όλες οι παραπάνω εκφάνσεις της προσωπικότητας του νεαρού Μάριου στοιχειοθετούν μία ζωντανή εικόνα ενός νέο-εκκολαπτόμενου ανδρισμού ο οποίος δεν παρεκκλίνει από το παραδοσιακό στερεότυπο που όλοι γνωρίζουμε. Ο γιος παίρνει την σκυτάλη από τον δυνατό πατέρα, και έχει ήδη διδαχθεί στα επτά του ότι η δύναμη και η τόλμη είναι χαρακτηριστικά που προσιδιάζουν στους άνδρες και επομένως επιβραβεύονται στην αγορίστικη συμπεριφορά.

Μία άλλη διάσταση σχετική με τον ανδρισμό που θέτει το κείμενο, και η οποία απεικονίζει την αντίστοιχη κυρίαρχη ιδεολογική θέση, είναι ότι ο ανδρισμός χρειάζεται συνεχή απόδειξη και επιβεβαίωση: δεν αρκεί κανείς να γεννηθεί αγόρι , πρέπει να μπορεί να αποδεικνύει κάθε στιγμή ότι είναι αγόρι και ότι δεν έχει 'εκπέσει' σε κορίτσι. Θυμίζω το γνωστό κεντρικό παραμυθιακό μοτίβο των *άθλων* που οφείλει να πραγματοποιήσει ο νεαρός ήρωας ώστε να αποδείξει τον ώριμο ανδρισμό του, μοτίβο το οποίο στήριζε και , εν πολλοίς, στηρίζει τα παραμύθια της παραδοσιακής αντίληψης. Γι αυτό και ο Μάριος ονειρεύεται να κάνει κάτι τολμηρό, να ανεβεί, δηλαδή, στην κορυφή του βουνού και ν' αγγίζει τον ήλιο έτσι ώστε να αποδείξει την αξία του στον εαυτό του και στους άλλους . Και το πραγματοποιεί, έστω και μόνο μέσα στο όνειρό του. Το ίδιο το όνειρο, ως εύρημα της πλοκής, αποτελεί, νομίζω, μία ακόμη παραχώρηση που κάνει ο συγγραφέας στο κυρίαρχο ιδεολόγημα περί ανδρισμού: εάν ο ήρωας είναι πολύ μικρός ακόμα για να καταξιωθεί με έναν τέτοιο γενναίο και άρα 'αντρίκιο' τρόπο, ωστόσο η ιδεολογική πίεση που τον ωθεί σ' αυτήν την κατεύθυνση γίνεται φαντασίωση και μετά όνειρο.

Με βάση τα παραπάνω, θα έλεγα ότι ο Πούλος γράφει μία ιστορία με θέμα αγορίστικες αγωνίες ταυτότητας. Αν και η ίδια η θεματική επιλογή, πάντα για το είδος της ελληνικής παιδικής λογοτεχνίας που εξετάζουμε, είναι πρωτότυπη, θα ήθελα εντούτοις να επικεντρωθώ στην λεπτή ειδοποιό διαφορά της ιστορίας από άλλες ιστορίες με ήρωες αγόρια. Διότι, οι παραπάνω όψεις της αγορίστικης απεικόνισης συμπληρώνονται και από άλλες οι οποίες δείχνουν, νομίζω, σε αντίθετη κατεύθυνση, στην κατεύθυνση, δηλαδή, μιας στερεότυπης θηλυκότητας, γεγονός που κάνει την ιστορία εξαιρετικά ενδιαφέρουσα από την σκοπιά της έμφυλης διαφοράς.

Σταχυολογώ ορισμένα τέτοια στοιχεία : περιγράφοντας μία οικογενειακή εκδρομή ο Μάριος παρατηρεί: «...κατεβήκαμε και πιάσαμε θέση κάτω από ένα μεγάλο δέντρο που στεκόταν εκεί πέρα μόνο του. Δεν ξέρω γιατί , αλλά, όταν βλέπω δέντρο μόνο του , με πιάει μια λύπη. Ήταν φυτεμένο ακριβώς δίπλα στη λίμνη και οι ρίζες του θα έφταναν βέβαια μέσα στο νερό και θα έπιναν όσο ήθελαν.» Και αργότερα «Όμως αυτό που συμβαίνει με τα φυτά είναι άδικο, νομίζω, δηλαδή να είναι καρφωμένα σε ένα μέρος δίχως να μπορούν να κάνουν βήμα. Μόνο όσα είναι σε γλάστρες μπορεί καμιά φορά να πάνε καμιά βόλτα , όταν γίνεται μετακόμιση». Η συμπόνια για κάτι άψυχο που εκλαμβάνεται όμως ως έμψυχο, μαζί με την παιδική αφέλεια φτιάχνουν ένα μίγμα που παραδοσιακά χαρακτηρίζει όχι αγορίστικες ,

αλλά αντίθετα *κοριτσίστικες* απεικονίσεις. Αλλά αυτή η αναπαράσταση ενός συμπονετικού ανδρισμού συμπληρώνεται και από την αναπαράσταση ενός τρυφερού ανδρισμού, όπως αυτή που διακρίνεται στη ματιά του Μάριου ο οποίος *μπορεί και βλέπει «δίπλα σ' ένα βράχο... μια παρέα κυκλάμινα που μιλούσαν μεταξύ τους τόσο σιγά που κανένας άνθρωπος δεν μπορούσε να ακούσει τι έλεγαν»* ή που αντιστέκεται στην παρόρμησή του να τα κόψει «*μια και ποιος ξέρει, μπορεί κάποτε οι επιστήμονες να ανακαλύψουν ότι πονάνε τα λουλούδια όταν τα κόβεις.*»

Αυτό, όμως, το οποίο σφραγίζει, κατά την γνώμη μου, την χαρακτηριστική έμφυλη απεικόνιση αυτού του κειμένου είναι το τέλος της ιστορίας. Ενώ διαβάζουμε μία αγορίστικη ιστορία που αποτυπώνει έναν άθλο ο οποίος επικυρώνει και καταξιώνει τον ανδρισμό του ήρωα, ο συγγραφέας, με έναν έξυπνο ελιγμό, αλλάζει την τελευταία στιγμή τους όρους με τους οποίους ορίζεται η καταξίωση αυτή: έχοντας δέσει τον ήλιο σαν μπαλόνι, σ' ένα δέντρο στην αυλή του, ο Μάριος έχει γίνει ήρωας και το επίκεντρο του θαυμασμού του χωριού του. Έχει, με άλλα λόγια, πραγματώσει την αγορίστικη φαντασίωσή του να δείξει σε όλους πόσο τολμηρός και δυνατός είναι. Κι όμως. Αυτόν τον ήλιο – σύμβολο που με τόσο κόπο κατέκτησε, τον «χαρίζει» στον αγαπημένο του θείο Δημήτρη ο οποίος, επειδή ζει στην άλλη πλευρά της γης, τον στερήθηκε: «Εγώ τον θείο μου τον Δημήτρη τον αγαπώ πολύ, επειδή είναι ο πιο καλός θείος του κόσμου...» Έτσι, την νύχτα του θριάμβου του, ο Μάριος παίρνει μια μεγάλη απόφαση που τον φέρνει ένα σκαλί πιο κοντά στην ωριμότητα: «Δεν ήθελα να είναι λυπημένος ο θείος Δημήτρης. Πήρα λοιπόν το μικρό το ψαλιδάκι κι αμέσως έτρεξα και, χρατς, έκοψα την κόκκινη κλωστή που κρατούσε δεμένο τον ήλιο». Μ' αυτήν του την απόφαση ο Μάριος στην ουσία επιλέγει μεταξύ δύο εννοιών: του Εγώ και του Άλλου - του πλησίον. Μεταξύ, με άλλα λόγια, του εαυτού του και του ανθρώπου που αγαπά. Μεταξύ, εντέλει, της δύναμής του και της αδυναμίας του. Και επιλέγει την αγάπη, που η ουσία της είναι το να δίνεις στον άλλο. Μ' αυτόν τον τρόπο, η καταξίωσή του γίνεται, νομίζω, όχι με όρους ανδρικής δύναμης αλλά θα έλεγα με όρους αυτού το οποίο η κυρίαρχη ιδεολογία ονομάζει «γυναικεία αδυναμία».

Εφόσον το τέλος μιας ιστορίας κατά κανόνα επισφραγίζει αυτό που η συγκεκριμένη κοινωνία, μέσα στην οποία το έργο παράγεται, θεωρεί ως ιδεολογικά επιθυμητό. Και εφόσον το επιθυμητό για την σημερινή ελληνική κοινωνία εξακολουθεί, πιστεύω, να είναι η σαφής διάκριση και περιχαράκωση των έμφυλων ταυτοτήτων, - θα κατέληγα στο συμπέρασμα ότι το τέλος της ιστορίας του Πούλου, με το οποίο θολώνει μία τέτοια διάκριση, είναι ένα τέλος το οποίο αμφισβητεί την κυρίαρχη ιδεολογία περί έμφυλων διαφορών. Συνδυάζοντάς το με την συγκεκριμένη απεικόνιση του ανδρισμού την οποία περιέγραφα παραπάνω, θα κατέληγα στο συνολικό συμπέρασμα ότι το βιβλίο, ανεξάρτητα από τις όποιες προθέσεις του ίδιου του συγγραφέα, προβάλλει μία έμφυλη ταυτότητα η οποία ανατρέπει το αντίστοιχο παραδοσιακό στερεότυπο.

Σίγουρα, με βάση ένα συγκεκριμένο βιβλίο θα ήταν άτοπη μία συνολική εκτίμηση σε σχέση με το εάν και κατά πόσον η παιδική λογοτεχνία για μικρές ηλικίες εξακολουθεί να αναπαράγει στερεότυπες έμφυλες ταυτότητες, και πιο συγκεκριμένα, στερεότυπες ταυτότητες ανδρισμού ή εάν, και κατά πόσον, τις ανατρέπει συστηματικά και παραδειγματικά ώστε να προβάλλει άλλες, νεότερες, στην θέση τους. Ωστόσο, με αφορμή το βιβλίο του Πούλου και με την υπόθεση εργασίας ότι το συγκεκριμένο βιβλίο σηματοδοτεί, ίσως, μία νέα τροπή στις λογοτεχνικές αναπαραστάσεις του ανδρισμού, εξέτασα σύγχρονα ελληνικά βιβλία για μικρά

παιδιά και διαπίστωσα ότι ο Μάριος δεν είναι εντελώς μόνος. Τα αγόρια, για παράδειγμα, του Χρήστου Μπουλώτη² είναι κοντά του: τρυφερά, ονειροπόλα και συμπονετικά αγόρια. Θα έλεγα, μάλιστα, ότι τα αγόρια του Μπουλώτη είναι ακόμη πιο εκκεντρικά στο πλαίσιο ενός παραδοσιακού ανδρισμού, διότι δεν διακρίνει κανείς σ' αυτά σχεδόν κανένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του τελευταίου. Κινούνται, τα περισσότερα, σε έναν κόσμο όπου η ταυτότητα του ήρωα μοιάζει να μην έχει φύλο ή, ίσως, σε έναν κόσμο όπου η ταυτότητα έχει μόνον ένα μόνο φύλο κι αυτό, σύμφωνα με τα κριτήρια της πατριαρχικής ιδεολογίας, είναι η θηλυκότητα.

Θα ρισκοκινώ, λοιπόν, την υπόθεση ότι σε βιβλία όπως αυτό που ανέλυσα ή όπως σ' αυτά του Μπουλώτη μπορούμε να αναγνωρίσουμε συμπτώματα ανεπαίσθητων μετακινήσεων σε ιδεολογικό επίπεδο. Μετακινήσεων, κατ' αρχήν στην περιοχή των λογοτεχνικών αναπαραστάσεων του ανδρισμού. Διότι, εάν η πλειονότητα των παραδοσιακών λογοτεχνικών αναπαραστάσεων του ανδρισμού, τον παρουσιάζει ως μία συμπαγή και τελειωμένη κατηγορία, τέτοιες σύγχρονες λογοτεχνικές του απεικονίσεις, όπως αυτές που προανέφερα, τον παρουσιάζουν ως μία κατηγορία η οποία παρουσιάζει πολυμορφία, ως μία κατηγορία η οποία, όπως και η θηλυκότητα, είναι σε διαρκή μετεξέλιξη.

Το ερώτημα που έλκεται είναι τί σηματοδοτούν αυτές οι ανεπαίσθητες ιδεολογικές μετακινήσεις. Μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι έχουν αλλάξει τα σημερινά αγόρια και επομένως αναγκαστικά αλλάζουν και οι τρόποι με τους οποίους αναπαριστώνται στην λογοτεχνία; Μία τέτοια ερμηνεία, η οποία στηρίζεται στην άποψη ότι η λογοτεχνία λειτουργεί ως κάτοπτρο που αναγκαστικά αντανακλά τον κοινωνικό της περίγυρο, είναι πλέον ξεπερασμένη. Σήμερα γνωρίζουμε ότι η λογοτεχνία, μέσω του δημιουργού της, μετουσιώνει και διαθλά όσα διαδραματίζονται στον κοινωνικό της περίγυρο. Επομένως, οι λογοτεχνικές απεικονίσεις του φύλου, που μας ενδιαφέρουν, δεν απεικονίζουν ακριβώς την κοινωνική πραγματικότητα αλλά μάλλον τον τρόπο με τον οποίο συγκεκριμένοι δημιουργοί σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο ερμηνεύουν αυτήν την πραγματικότητα. Όπως εν συντομία προανέφερα, τα αγόρια –ήρωες, και φυσικά τα κορίτσια – ηρωίδες, της σημερινής παιδικής λογοτεχνίας δεν απεικονίζουν αναγκαστικά τα πραγματικά παιδιά – αναγνώστες. Άλλωστε, ποτέ κανείς ενήλικος συγγραφέας δεν μπορεί να γνωρίζει πώς ακριβώς βιώνεται σήμερα ο ανδρισμός ή η θηλυκότητα από ένα, για παράδειγμα, οκτάχρονο παιδί. Αυτό, ωστόσο, που απεικονίζουν με μεγαλύτερη πιστότητα είναι πώς ο ενήλικας συγγραφέας φαντάζεται ή επιθυμεί να είναι τα σημερινά αγόρια ή κορίτσια³. Και τέτοιες φαντασιώσεις και τέτοιες επιθυμίες είναι δηλωτικές, της εκάστοτε εποχής, στον βαθμό που δείχνουν πώς εμείς, οι ενήλικες που γράφουμε για παιδιά, αντιλαμβανόμαστε στην συγκεκριμένη περίπτωση την έμφυλη διαφορά, ή, ίσως ακόμα, πώς εμείς ως ενήλικες βιώνουμε την έμφυλη ταυτότητά μας.

Εφαρμόζοντας την παραπάνω συλλογιστική στο προκείμενο: οι σημερινοί νέοι άντρες που γράφουν λογοτεχνία για μικρά παιδιά έχουν αναπόφευκτα βιώσει τους κραδασμούς που δέχθηκε η νεοελληνική κοινωνία από την φεμινιστική ιδεολογία αλλά και γενικότερα από την προβληματική της απελευθερωμένης σεξουαλικής ταυτότητας που εισήχθη από τους ομοφυλόφιλους άνδρες και γυναίκες. Αυτός, μπορούμε να υποθέσουμε, ίσως να είναι ένας λόγος για τον οποίο φέρνουν, ανεξάρτητα πολλές φορές από τις προθέσεις τους, στο προσκήνιο των έργων τους διαφορετικές αυτό-αντιλήψεις από εκείνες των ανδρών συγγραφέων της δεκαετίας του '70. Για παράδειγμα, το να δείχνεσαι, όχι το να είσαι, τρυφερός, με άλλα λόγια, το να γράφεις με έναν τρόπο ο οποίος παραδοσιακά χαρακτηρίζονταν

«γυναικείος», είναι σήμερα κάτι που δεν φαίνεται να τρομάζει τους άνδρες συγγραφείς μας. Και αυτό είναι, κατά την γνώμη μου, ένα σύμπτωμα μιας αισιόδοξης αλλαγής η οποία υπερβαίνει τον χώρο της λογοτεχνίας και αφορά στον χώρο της κοινωνίας.

Υποσημειώσεις

1- Έργο για το οποίο δεν έχουμε ακριβή ημερομηνία έκδοσης. Μπορούμε, όμως, να υπολογίσουμε ότι εκδόθηκε στις αρχές της δεκαετίας το '80.

2- Έχω υπόψη μου αγορίστικους χαρακτήρες όπως, ενδεικτικά, το *Στρατιωτάκι που ήθελε να γίνει Αρχιτέκτονας και Ποιητής*, τον γιο του αρχαιοφύλακα στο *Άγαλμα που Κρύωνε*, τον *Τομ Τιριτόμ* στις *Τρεις Ιστορίες για Τρεις Πολιτείες* κι *Ένα Χρυσό Αυγό* ή τον *Ιάσονα* στο *Ο Κύριος Αύριο – Βράδυ*.

3- Βλέπε τον επίλογο στο βιβλίο της Tatar Maria (1992). *Off with their Heads! Fairy Tales and the Culture of Childhood*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press

Βιβλιογραφία ελληνική και μεταφρασμένη

- Askew, S. & Ross, C. (1992). *Τα Αγόρια δεν Κλαίνε* (μτφρ. Μανίνα Τερζίδου), Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Αναγνωστόπουλος, Β.(1987). *Τάσεις και Εξελίξεις της παιδικής λογοτεχνίας στη δεκαετία 1970-1980*, Αθήνα, Εκδόσεις των Φύλων, Αθήνα.
- Batinder, E.(1994). *Η Ανδρική Ταυτότητα* (μτφρ. Α. Σταματιάδη), Αθήνα, Κάτοπτρο.
- Γεωργίου-Νίλσεν, Μ. (1980). *Η Οικογένεια στα Αναγνωστικά του Δημοτικού*, Αθήνα, Κέδρος.
- Δεληγιάννη, Β & Ζιώγου, Σ. (1993). *Εκπαίδευση και Φύλο : Ιστορική Διάσταση και Σύγχρονος Προβληματισμός*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας.
- Δεληγιάννη –Κουϊμιτζή,Β. (1987) ‘Τα στερεότυπα για τους ρόλους των δύο φύλων στα εγχειρίδια του δημοτικού σχολείου «Η Γλώσσα μου»’, *Φιλολόγος*, τ.49: 229-248
- Ζερβού, Α. (1996). ‘Ο συγγραφέας, ο ήρωας κι ο αναγνώστης : Το παιχνίδι της εναλλαγής των αναγνώσεων στην Παιδική Λογοτεχνία’, *Επιθεώρηση Παιδικής Λογοτεχνίας*, τόμος 11, Αφιέρωμα : Αναγνώστες και Αναγνώσεις, Θεωρία – Πράξη – Έρευνα, Αθήνα, Πατάκης.
- Hall, J., *Η Κοινωνιολογία της Λογοτεχνίας*, Gutenberg, 1990
- Κανατσούλη, Μ.(1997). *Πρόσωπα Γυναικών σε Παιδικά Λογοτεχνήματα*, Αθήνα, Πατάκης.
- Μαραγκουδάκη, Ε. (1993). *Εκπαίδευση και Διάκριση των Φύλων - Παιδικά Αναγνώσματα στο Νηπιαγωγείο*, Αθήνα, Οδυσσέας .
- Οικονομίδου, Σ. (1997). ‘Πρίγκιπας Βάτραχος ή Πριγκίπισσα Βατραχούλα : Η διακειμενικότητα σαν μέσο κριτικής ανάγνωσης’, *Διαδρομές*, τ. 47.
- Οικονομίδου, Σ. (1996). ‘Ότε Ωραία Κοιμωμένη ούτε Κακιά Μάγισσα : το Άλλοτε και το Τώρα στις Προσεγγίσεις Γυναικείων Απεικονίσεων στο Ξένο Παραμύθι’, στο Αυδίκος, Ε. (επιμ.) *Από το Παραμύθι στα Κόμικς – Παράδοση και Νεωτερικότητα*, Αθήνα, Οδυσσέας.
- Οικονομίδου, Σ.(2000). *Χίλιες και μία Ανατροπές: η Νεωτερικότητα στη Λογοτεχνία για Μικρές Ηλικίες*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Πέτροβιτς – Ανδρουτσοπούλου, Α. (1987). *Μιλώντας για τα Παιδικά Βιβλία*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Τζούλης, Θ, (1994). ‘Παιδική Λογοτεχνία και Ψυχανάλυση’, *Επιθεώρηση παιδικής Λογοτεχνίας*, τόμος 9, Αφιέρωμα : Θεωρητικές και Διδακτικές προσεγγίσεις στην Παιδική Λογοτεχνία, Αθήνα, Βιβλιολογία .
- Φαλκονέ, Ζ.& Λεφωσέρ, Ν. (1976). *Ο Άντρας και πώς Κατασκευάζεται* (μτφρ. Χαρά Ντάλη), Αθήνα, Βέργος.
- Φραγκουδάκη, Α.(1987). *Γλώσσα και Ιδεολογία: Κοινωνιολογική προσέγγιση της Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα, Οδυσσέας .
- Φρειδερίκου, Α.(1995). *Η Τζένη Πίσω από το Τζάμι : Αναπαραστάσεις των Φύλων στα Εγχειρίδια Γλωσσικής διδασκαλίας του Δημοτικού Σχολείου*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Φρειδερίκου, Α.& Φολερού, Φ. (2004). *Τα Κορίτσια Παίζουν : Αναπαραστάσεις του Φύλου στην Αυλή του Δημοτικού Σχολείου*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Ξενόγλωση

- Barrs, M.& Pidgeon, S. (edit.) (1993). *Reading the Difference : Gender and Reading in the Primary School*, Centre for Language in Primary Education, London Borough of Southwalk.
- Butts, D. (edit.) (1992). *Stories and Society : Children's Literature in its Social Context*, London, Macmillan.
- Eagleton, M. (edit.) (1986). *Feminist Literary Theory: a Reader*, Oxford, Blackwell.
- Flynn, E.A.& Schweickart, P.P. (edit.) (1986). *Gender and Reading : Essays on Readers, Texts and Contexts*, Baltimore & London, The John Hopkins U.P.
- Hollindale, P.(1988). *Ideology and the Children's Book*, South Woodchester, Stroud, Glos. U.K., Thimble Press.
- Hunt, P. (edit.) (1992). *Literature for Children : Contemporary Criticism*, London, Routledge.
- Paul, L. (1994). 'Enigma Variation : What Feminist Theory Knows about Children's Literature', in Hunt, P. (edit.) , *Children's Literature*, London, Routledge.
- Stephens, J. (1992). *Language and Ideology in Children's Fiction*, London & New York, Longman.
- Williams, R.(1981). *Culture*, Glasgow, Fontana.
- Williams, R. (1992). *Marxism and Literature*, Oxford, Oxford University Press.
- Zipes, J.(1986). *Don't Bet on the Prince : Contemporary Feminist Fairy Tales in North America and England*, New York, Methuen.